

SZANSE ŻYCIOWE DZIECI Z RÓŻNYCH KATEGORII RODZIN

IWONA TARANOWICZ

ABSTRACT. Taranowicz Iwona, *Szanse życiowe dzieci z różnych kategorii rodzin* (Life's prospects of children from different kinds of families). Roczniki Socjologii Rodziny, XI, Poznań 1999. Adam Mickiewicz University Press, pp. 113-129. ISBN 83-232-0988-X. ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Iwona Taranowicz, Akademia Medyczna we Wrocławiu, Uniwersytet Wrocławski (University of Wrocław), ul. Koszarowa 3/B 20, 51-148 Wrocław, Polska-Poland.

WPROWADZENIE

Podstawowym zadaniem stawianym rodzicom i rodzinie jest wprowadzenie nowych członków w świat społeczny. Zdaniem Bronisława Malinowskiego małżeństwo jest nie tyle społecznym sankcjonowaniem związku seksualnego, co przyszłego rodzicielstwa (Malinowski 1987). Podobnie sądził Znaniński, który twierdził, iż „wychowawcza funkcja rodziców (...) wpływa z praw i obowiązków nadanych im przez społeczeństwo; (...) charakter tej funkcji zależy będzie w pierwszym rzędzie od społeczeństwa, które ją rodzicom powierzyło” (Znaniński 1973, s. 102). W procesie socjalizacji rodzina przekazuje młodemu pokoleniu akceptowane normy i wzory zachowań, wpaja cenione wartości, kształtuje osobowość jednostki w kierunku pożądanym przez społeczeństwo, zgodnie z obowiązującym, używając terminu zaproponowanego przez Jana Szczepańskiego, ideałem kulturowym (Szczepański 1972). Henri Mendras uważa, że „osobowość jednostki stanowi (...) pod pewnymi względami produkt cywilizacji społeczeństwa oraz jego zasad; osobowość rozwija się według pewnego wzorca ustalonego przez społeczeństwo” (Mendras 1997, s. 18). Przemiany cywilizacyjne, przemiany jakim podlega społeczeństwo, oznaczają zmianę oczekiwań i wymagań stawianych jego członkom. Oznaczają też zmianę szczegółowych zadań stawianych rodzinie. W społeczeństwie wolno zmieniającym się, w którym organizacja życia społecznego niewiele odbiega od tej, która charak-

teryzowała poprzednie pokolenia, uznanie dla tradycji i szacunek dla starszych będą jednymi z naczelnych cech wpajanych dzieciom przez rodzinę.

Współczesne wysoko rozwinięte społeczeństwa są według Niklasa Luhmanna pozbawione wyraźnie wyodrębnionego, kontrolującego centrum i hierarchii. Jego zdaniem „na poziomie systemu społecznego nastąpiła decydująca zmiana w postaci przejścia od zróżnicowania stratyfikacyjnego do zróżnicowania funkcjonalnego” (Luhmann 1994, s. 52). Rzeczywistość tych społeczeństw to rzeczywistość „która sama siebie kreuje, sama siebie politycznie współtworzy” (s. 28).

Zhierarchizowane, autokratyczne społeczeństwo tradycyjne potrzebowało członków uznających hierarchię i podporządkowujących się autorytetom. Pożądanymi cechami charakteru było zdyscyplinowanie, posłuszeństwo i szacunek dla autorytetu. Społeczeństwa przemysłowe wykazywały jeszcze wiele cech takiego społeczeństwa. Organizacja życia społecznego i organizacja pracy odzwierciedlały istniejącą hierarchię. Alvin Toffler wskazuje na ukrytą funkcję szkoły w społeczeństwie przemysłowym. Szkoła poprzez nauczanie punktualności, posłuszeństwa i umiejętności wykonywania rutynowej, powtarzalnej pracy przygotowywała przyszłych pracowników fabryk i biur (Toffler 1986).

Wysoko rozwinięte społeczeństwa współczesne są nazywane społeczeństwami postindustrialnymi. Zmiany w formach edukacji, zmniejszenie dyscypliny, postulaty, aby stawiać na indywidualność dziecka są wyraźnymi oznakami zmian w systemie pracy i zmian oczekiwań społecznych wobec socjalizowanego pokolenia. Jest coraz mniej typowych stanowisk robotniczych, a coraz więcej zawodów wymagających samodzielnego działania. Agent ubezpieczeniowy, makler giełdowy, pracownik reklamy czy mediów nie może ograniczyć swej pracy do z góry określonych norm czasowych. Musi umieć szybko przystosować się do wciąż zmieniających się sytuacji, rutyna nie jest jego cnotą. Nie jest też cnotą posłuszeństwo i dokładne wypełnianie poleceń, lecz samodzielność i inicjatywa. Współczesne zarządzanie i marketing opierają się przede wszystkim na maksymalnym wykorzystaniu potencjału tkwiącego w zasobach ludzkich, a nie materialnych. Społeczeństwa postindustrialne stawiają swym członkom inne wymagania i oczekiwania, inne umiejętności stają się cenione i potrzebne w procesie uczestnictwa w życiu społecznym.

Podstawową cechą społeczeństwa wolnorynkowego, jakim staje się, do którego zmierza społeczeństwo polskie, jest indywidualizm. „Logika stosunków kapitalistycznych powoduje, że indywidualne osiągnięcia stanowią główne kryterium oceny wartości jednostek, są miernikiem ich powodzenia i sukcesu życiowego, a ostatecznie – świadczą o przydatności. Można powiedzieć, że z rozwojem społeczeństw indywidualizm przestał być cechą ludzi, a stał się globalną charakterystyką systemów i makrostruktur” (Domański, Dukaczewska 1997, s. 331). Cechami wysoko cenionymi u jednostek są samodzielność, poleganie na sobie, własna inicjatywa. Są one społecznie pożądane i kreowane w procesie socjalizacji. Zadaniem rodziny jest ich rozwijanie i wzmacnianie u dzieci. Badania przeprowadzone w ostatnich latach w Polsce

wskazują, że istnieje zależność pomiędzy indywidualizmem charakteryzującym jednostkę a kategorią rodziny, z której się wywodzi. Orientacja indywidualistyczna częściej jest obecna u dzieci inteligentów, rzadziej zaś u dzieci robotników niewykwalifikowanych i rolników (Domański, Dukaczewska 1997). Istnienie takiego związku nie jest zaskakujące. Socjalizacja, jakiej podlega dziecko, jest zróżnicowana, zależnie od miejsca zajmowanego przez rodzinę w strukturze społecznej (Berger, Luckmann 1983). Rodziny „są nosicielami określonych, zróżnicowanych, makrostrukturalnie wyznaczonych wzorów kulturowych nadających odrębność cechom osobowościowym i mentalności potomstwa” (Tyszka 1997, s. 88). Polskie badania wykazały, że rodziny mające znacznie więcej cech tradycyjnych niż nowoczesnych, wyraźnie częściej za cechę pożądaną u dziecka uznawały szacunek dla starszych i posłuszeństwo wobec rodziców, cechy uznawane za tradycyjne (Tyszka 1982).

W badaniach omawianych już na tych łamach* uwzględnione zostały również kwestie dotyczące wychowania dzieci. Starano się uzyskać odpowiedź na pytanie, czy rodzina przygotowuje swe dzieci do funkcjonowania w nowej rzeczywistości i w jakim stopniu zależy to od cech strukturalnych rodziny. Przygotowanie to oceniano w dwóch wymiarach. Pierwszy obejmował oczekiwania rodziców związane z charakterem, osobowością dziecka. Oczekiwania analizowano pod kątem obecności cech związanych z kształtowaniem indywidualizmu u dziecka. W drugim uwzględniono działanie rodziców umożliwiające rozwój dziecka i nabywanie przez nie dodatkowych umiejętności.

JAKIE POWINNO BYĆ MOJE DZIECKO – POŻĄDANE CECHY CHARAKTERU

Jak już wcześniej wspomniano, cechą wyróżniającą, jaką jednostka powinna posiadać w społeczeństwie wolnorynkowym jest indywidualizm. Preferencje wychowawcze rodziców odnoszące się do charakteru, osobowości dziecka, analizowano na podstawie deklaracji dotyczących pożądanых cech, jakie chcieliby, aby miało dziecko. Wprawdzie tego typu deklaracje są mocno niedoskonałym wskaźnikiem, na podstawie którego można by wnioskować o cechach rzeczywiście socjalizowanych, niemniej z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że cechy postrzegane jako pożądane będą częściej u dziecka kreowane i wzmacniane. Respondenci mieli wybrać 3 z podanej listy 9 cech, z których 3: posłuszeństwo wobec rodziców, szacunek do starszych i dobre wychowanie traktowano jako cechy tradycyjne, 3 cechy zakwalifikowano jako nowoczesne: umiejętność podejmowania decyzji, umiejętność na-

* Zob. I. Taranowicz, *Nadrzędność interesu rodziny czy rozwój jednostki? Wybory mieszkańców województwa wrocławskiego*. Rocznik Socjologii Rodziny, tom X, 1998. Badania zrealizowano na zamówienie Sejmiku Samorządowego na losowej próbie 422 dorosłych mieszkańców województwa wrocławskiego. Wylosowanych respondentów traktowano jako przedstawicieli ich rodzin.

wiązywania kontaktów z ludźmi i tolerancja wobec inności. Trzy pozostałe miały charakter pośredni ani wyraźnie tradycyjny, ani wyraźnie nowoczesny. Do nich zaliczono: samokontrolę-opanowanie, umiejętność samodzielnego myślenia i wiarę w Boga. Wiara w Boga nie jest cechą, ale jest to skrócona wersja pragnienia, aby dziecko było osobą wierzącą.

Tabela 1

Wybór cechy postrzeganej jako pożądana u dziecka

N = 209 – pytanie dotyczyło tylko osób mających dziecko w wieku szkolnym

Cecha	Ilość wskazań na I miejscu		Ilość wskazań na II miejscu		Ilość wskazań na III miejscu		Ilość wskazań ogółem	
	I.b.	%	I.b.	%	I.b.	%	I.b.	%
1. Posłuszeństwo wobec rodziców	40	19,1	37	17,7	11	5,3	87	41,6
2. Szacunek wobec starszych	44	21,1	25	12,0	29	13,9	96	45,9
3. Dobre wychowanie	26	12,4	23	11,0	26	12,4	75	35,9
4. Umiejętność podejmowania decyzji	13	6,2	35	16,7	27	12,9	75	35,9
5. Umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi	4	1,9	20	9,6	26	12,4	50	23,9
6. Tolerancja wobec inności	6	2,9	15	7,2	26	12,4	47	22,5
7. Samokontrola, opanowanie	8	3,8	10	4,8	15	7,2	33	15,8
8. Umiejętność samodzielnego myślenia	39	18,7	24	11,5	24	11,5	87	41,6
9. Wiara w Boga	20	9,6	11	5,3	15	7,2	46	22,0
Brak danych	9	4,3	9	4,3	10	4,8	10	4,8
Razem	209	100	209	100	209	100		

Najczęściej jako najbardziej pożądane cechy u dzieci wskazywane były cechy tradycyjne, czyli szacunek wobec starszych i posłuszeństwo wobec rodziców. Na trzecim miejscu znalazła się umiejętność samodzielnego myślenia, czyli umiejętność ważna również w zmieniającej się rzeczywistości.

Badani rodzice zgodnie z deklaracjami starają się wpoić swoim dzieciom cechy, które nie są najważniejsze ani najbardziej oczekiwane w nowoczesnym społeczeństwie wolnorynkowym. Zmiany, jakie zachodzą w sferze gospodarczej nie są jednoznaczne ze zmianami w sferze świadomościowej. Społeczeństwo okresu realnego socjalizmu było społeczeństwem quasi-stanowym, feudalizmu przemysłowego (Sittek 1994). Realny socjalizm zakonserwował, jeśli można użyć takiego określenia, również rodzinę tradycyjną (Giza-Poleszczuk 1993). Stąd obecność u badanych przekonania charakteryzujących bardziej społeczeństwo tradycyjne niż społeczeństwo nowoczesne nie powinna dziwić. Skądinąd wiadomo, że zmiany świadomościowe zachodzą wolniej niż zmiany gospodarcze.

Wybory rodziców zróżnicowane są w zależności od wieku, wykształcenia, wykonywanego zawodu, a raczej źródła utrzymania i miejsca zamieszkania. Zależności te ilustrują tabele nr 2, 3, 4 i 5.

Tabela 2

Wybór pożądaney cechy u dziecka a wiek rodziców

N=209

Cecha	Wiek	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	Ogółem	
		Ilość wskazań w %	Ilość wskazań w %	Ilość wskazań w %	Ilość wskazań w %	Ilość wskazań w %	l.b.	%
1. Posłuszeństwo wobec rodziców		3,4	36,8	50,6	9,2	-	87	100
2. Szacunek wobec starszych		4,2	35,4	51,0	7,3	2,1	96	100
3. Dobre wychowanie		2,7	41,3	46,7	8,0	1,3	75	100
4. Umiejętność podejmowania decyzji		4,0	40,0	48,0	8,0	-	75	100
5. Umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi		4,0	44,0	48,0	4,0	-	50	100
6. Tolerancja wobec inności		-	48,9	46,8	2,2	2,1	47	100
7. Samokontrola, opanowanie		3,0	51,5	33,3	12,1	-	33	100
8. Umiejętność samodzielnego myślenia		-	43,7	47,1	8,1	1,1	87	100
9. Wiara w Boga		-	32,6	50,0	15,2	2,3	46	100

Należy wyjaśnić, że w badanej grupie znalazło się jedynie 7 rodziców w wieku 20-29 lat i 3 w wieku 60-69 lat.

Dane zawarte w tabeli wskazują, że młodszy rodzice w wieku 30-39 lat częściej wskazywali na cechy nowoczesne jako na cechy, które chcieliby, aby miały ich dzieci. Rodzice starsi w wieku 40-49 lat częściej wybierali cechy tradycyjne.

Tabela 3

Wybór pożądaney cechy u dziecka a wykształcenie rodziców

N=209

Cecha	Wykształcenie	Podstawowe	Zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe	Inne	Ogółem	
		Ilość wskazań w %	Ilość wskazań w %	Ilość wskazań w %	Ilość wskazań w %	Ilość wskazań w %	w %	l.b.	%
1. Posłuszeństwo wobec rodziców		17,2	29,9	37,9	9,2	5,7	-	87	100
2. Szacunek wobec starszych		10,4	28,1	37,5	9,4	11,5	3,1	96	96,9
3. Dobre wychowanie		9,3	33,3	28,0	13,3	14,8	1,3	75	98,7
4. Umiejętność podejmowania decyzji		4,0	18,7	40,0	13,3	21,3	2,7	75	97,3
5. Umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi		6,0	14,0	38,0	26,0	16,0	-	50	100
6. Tolerancja wobec inności		4,2	12,8	44,7	12,8	25,5	-	47	100
7. Samokontrola, opanowanie		9,1	18,2	42,4	15,2	15,1	-	33	100
8. Umiejętność samodzielnego myślenia		3,5	16,1	36,8	17,2	24,1	2,3	87	97,7
9. Wiara w Boga		23,9	28,3	26,1	10,9	68,7	2,9	46	97,1

Uwaga: Procenty nie sumują się do stu, ponieważ w tabeli nie uwzględniono kategorii wykształcenia inne (2 osoby) oraz brak danych.

Tabela 4

Wybór pożądaney cechy u dziecka a zawód rodziców

Cecha	Zawód	Pracownicy umysłowi Ilość wskazań w %	Pracownicy fizyczni Ilość wskazań w %	Pracownicy fizyczno- umysłowi Ilość wskazań w %	Rolnicy Ilość wskazań w %	Właściciele firm Ilość wskazań w %	Renciści Ilość wskazań w %	Emeryci Ilość wskazań w %	Bezrobotni Ilość wskazań w %	Niepracu- jący Ilość wskazań w %	Ogółem Brak danych		
											w %	l.b.	%
1. Posłuszeństwo wobec rodziców		25,3	20,7	20,7	9,2	3,5	8,0	1,1	8,0	1,2	2,3	87	100
2. Szacunek wobec starszych		30,2	13,5	14,6	8,3	5,2	8,3	2,1	10,4	6,4	1,0	96	100
3. Dobre wychowanie		32,0	18,7	18,7	2,7	5,3	5,3	1,3	9,3	2,7	4,0	75	100
4. Umiejętność podejmowania decyzji		49,3	10,7	13,3	5,3	6,8	4,0	1,3	4,0	2,7	2,6	75	100
5. Umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi		56,0	8,0	10,0	–	6,0	2,0	2,0	4,0	4,0	8,0	50	100
6. Tolerancja wobec inności		48,9	12,8	8,5	4,3	4,3	2,1	2,1	2,1	8,5	6,4	47	100
7. Samokontrola, opanowanie		45,5	12,1	6,1	–	9,1	9,1	–	3,0	12,1	3,0	33	100
8. Umiejętność samodzielnego myślenia		57,5	6,9	9,2	5,6	6,9	3,5	–	2,3	4,6	3,5	87	100
9. Wiara w Boga		19,6	23,9	19,6	8,7	4,6	4,6	4,6	6,5	4,4	3,5	46	100

Respondenci z wyższym wykształceniem najczęściej wskazywali na cechy, które w badaniach uznano za nowoczesne, czyli tolerancję wobec inności i umiejętność podejmowania decyzji. Cechą równie często przez nich wskazywaną była umiejętność samodzielnego myślenia. Dla badanych z wykształceniem podstawowym najważniejsza była wiara w Boga, posłuszeństwo wobec rodziców i szacunek wobec starszych.

Pracownicy umysłowi wyraźnie częściej wybierali cechy nowoczesne, czyli umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi, umiejętność podejmowania decyzji, a także cechy pośrednie, umiejętność samodzielnego myślenia, samokontrolę i opanowanie, ale także tolerancję wobec inności. Samokontrolę, opanowanie wyróżniali też właściciele firm. Wskazywali oni również na umiejętność podejmowania decyzji, umiejętność samodzielnego myślenia i umiejętność nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi. Dla pracowników fizycznych i fizyczno-umysłowych ważne były cechy tradycyjne oraz wiara w Boga. Podobnie wybierali bezrobotni. Nieco inaczej kształtują się wybory dokonywane przez osoby niepracujące. Najczęściej wskazywały one na samokontrolę, opanowanie, a na drugim miejscu, co może być nieco zaskakujące, na tolerancję wobec inności.

Tabela 5

Wybór pożądanej cechy u dziecka a miejsce zamieszkania

N=209

Cecha	Miejsce zamieszkania	Wieś	Małe miasto	Dawne miasto powiatowe	Wrocław	Ogółem	
		Ilość wskazań w %	Ilość wskazań w %	Ilość wskazań w %	Ilość wskazań w %	l.b.	%
1. Posłuszeństwo wobec rodziców		25,3	13,8	20,7	40,2	87	100
2. Szacunek wobec starszych		26,1	13,5	13,5	46,9	96	100
3. Dobre wychowanie		17,3	10,7	16,0	56,0	75	100
4. Umiejętność podejmowania decyzji		24,0	9,3	9,3	57,4	75	100
5. Umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi		20,0	10,0	14,0	56,0	50	100
6. Tolerancja wobec inności		19,1	14,9	12,8	53,2	47	100
7. Samokontrola, opanowanie		18,2	15,2	12,1	54,5	33	100
8. Umiejętność samodzielnego myślenia		20,7	8,0	9,2	62,1	87	100
9. Wiara w Boga		28,2	10,9	26,1	34,8	46	100

Rozkład odpowiedzi w tabeli 5 nie zaskakuje. Bardziej tradycyjni są mieszkańcy wsi, natomiast na cechy nowoczesne częściej wskazywali mieszkańcy Wrocławia.

Wybór cech uznanych za najbardziej pożądane u dziecka okazał się być zależny również od dochodu przypadającego na jedną osobę w rodzinie.

Tabela 6

Średni miesięczny dochód osiągnięty na osobę w rodzinie a pożądane cechy u dziecka

Cecha	Dochód	Średni dochód w rodzinach osób wybierających daną cechę (w zł)	Średni dochód w rodzinach osób nie wybierających danej cechy (w zł)
Szacunek do ludzi starszych		482	822
Posłuszeństwo wobec rodziców		455	811
Samokontrola, opanowanie		711	650
Umiejętność samodzielnego myślenia		883	505
Umiejętność podejmowania decyzji		832	565
Umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi		975	562
Dobre wychowanie		575	710
Tolerancja wobec inności		582	683
Wiara w Boga		397	733

W swoim poprzednim artykule przedstawiłam, jak kształtują się wybory zorientowane na rodzinę lub na jednostkę, zależnie od położenia społecznego jednostki i cech rodziny (Taranowicz 1998). Okazuje się, że orientacja na rodzinę lub jednostkę różnicuje również wybory cech pożądanych u dzieci. Wyniki ilustruje tabela 7.

W tabeli zdanie „rodzina jest nadrzędna wobec jednostki” oznacza skróconą wersję tezy „najważniejsza jest rodzina, jednostka powinna podporządkować siebie i swoje potrzeby interesom rodziny”, zaś zdanie „jednostka jest najważniejsza” jest skróconą wersją tezy „najważniejsza jest jednostka i jej rozwój, interes rodziny nie może być nadrzędny”.

Tabela 7

Opinia na temat nadrzędności rodziny lub jednostki a wskazanie na daną cechę jako pożądaną u dziecka (w %)

N=209

 $\alpha = 0,05$ d = 0,05 (możliwy błąd odstępstwa od średniej rozkładu parametrów w próbie wynosi $\pm 5\%$)

Opinia	Cecha	Szacunek dla ludzi starszych	
		Wskazanie	Brak wskazań
1. Rodziny jest nadrzędna wobec jednostki		90,3	71,9
2. Jednostka jest najważniejsza		9,7	28,1
Razem		100%	100%

$$\text{Chi}^2 = 13,907 \quad \text{DF} = 1 \quad p. = 0,000$$

Opinia	Cecha	Posłuszeństwo wobec rodziców	
		Wskazanie	Brak wskazań
1. Rodziny jest nadrzędna wobec jednostki		89,9	72,5
2. Jednostka jest najważniejsza		10,1	27,5
Razem		100%	100%

$$\text{Chi}^2 = 12,263 \quad \text{DF} = 1 \quad p. = 0,000$$

Opinia \ Cecha	Samokontrola, opanowanie	
	Wskazanie	Brak wskazań
1. Rodziny jest nadrzędna wobec jednostki	57,1	83,2
2. Jednostka jest najważniejsza	42,9	16,8
Razem	100%	100%

$$\text{Chi}^2 = 14,751 \quad \text{DF} = 1 \quad \text{p.} = 0,000$$

Opinia \ Cecha	Umiejętność samodzielnego myślenia	
	Wskazanie	Brak wskazań
1. Rodziny jest nadrzędna wobec jednostki	72,0	83,8
2. Jednostka jest najważniejsza	28,0	16,2
Razem	100%	100%

$$\text{Chi}^2 = 5,655 \quad \text{DF} = 1 \quad \text{p.} = 0,017$$

Opinia \ Cecha	Umiejętność podejmowania decyzji	
	Wskazanie	Brak wskazań
1. Rodziny jest nadrzędna wobec jednostki	75,6	81,1
2. Jednostka jest najważniejsza	24,4	18,9
Razem	100%	100%

$$\text{Chi}^2 = 1,124 \quad \text{DF} = 1 \quad \text{p.} = 0,289$$

Opinia \ Cecha	Umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi	
	Wskazanie	Brak wskazań
1. Rodziny jest nadrzędna wobec jednostki	70,0	81,8
2. Jednostka jest najważniejsza	30,0	18,2
Razem	100%	100%

$$\text{Chi}^2 = 4,009 \quad \text{DF} = 1 \quad \text{p.} = 0,045$$

Opinia \ Cecha	Dobre wychowanie	
	Wskazanie	Brak wskazań
1. Rodziny jest nadrzędna wobec jednostki	80,9	78,5
2. Jednostka jest najważniejsza	19,1	21,5
Razem	100%	100%

$$\text{Chi}^2 = 0,207 \quad \text{DF} = 1 \quad \text{p.} = 0,649$$

Opinia \ Cecha	Tolerancja wobec innych	
	Wskazanie	Brak wskazań
1. Rodziny jest nadrzędna wobec jednostki	64,7	82,5
2. Jednostka jest najważniejsza	35,3	17,5
Razem	100%	100%

$$\text{Chi}^2 = 8,071 \quad \text{DF} = 1 \quad \text{p.} = 0,004$$

Opinia \ Cecha	Wiara w Boga	
	Wskazanie	Brak wskazań
1. Rodziny jest nadrzędna wobec jednostki	96,4	75,0
2. Jednostka jest najważniejsza	3,6	25,0
Razem	100%	100%

$$\text{Chi}^2 = 12,526 \quad \text{DF} = 1 \quad \text{p.} = 0,001$$

ROZWÓJ DZIECKA – DODATKOWE UMIEJĘTNOŚCI I ZDOBYWANIE DOŚWIADCZEŃ

W społeczeństwie quasi-stanowym, jakim było społeczeństwo polskie po II wojnie światowej, rolę szlachectwa odgrywało wykształcenie (Sitek 1994). Obecnie, w warunkach wolnego rynku samo formalne wykształcenie nie ma takiego znaczenia, liczą się przede wszystkim kwalifikacje i rzeczywiste umiejętności. Znaczenie wykształcenia jako wartości wzrasta (Beskid, Milic-Czeraniak, Sufin 1995), ale nie jest ono utożsamiane z osiągnięciem sukcesu życiowego (Firkowska-Mankiewicz 1997). Może to wskazywać na spadek znaczenia wykształcenia jako wartości samej w sobie ważnej i oznaczać zmianę jego społecznego postrzegania. Staje się ono wartością instrumentalną, służącą osiągnięciu innych cenionych celów życiowych.

Tabela 8

Uczęszczanie przez dzieci na dodatkowe zajęcia

N= 209

Rodzaj zajęcia	Ilość uczęszczających dzieci	
	l.b.	%
1. Język obcy	66	31,6
2. Basen	35	16,7
3. Sport, gimnastyka	46	22,0
4. Taniec	15	7,2
5. Muzyka	15	7,2
6. Inne	19	9,1
7. Nie uczęszcza	87	41,6

Uwaga: Procenty nie sumują się do 100, ponieważ respondenci podawali wszystkie zajęcia na które chodzą wszystkie dzieci.

W społeczeństwie wolnego rynku, w którym obowiązującą zasadą jest konkurencja, samo wykształcenie nie jest wystarczającym mandatem do ubiegania się o lepszą pracę i zajęcie wyższej pozycji społecznej. Zwłaszcza w Polsce, gdzie system edukacyjny miał wyrównać szansę dzieciom z różnych rodzin i zapewnić takie same warunki kształcenia, dyplom wyższej uczelni nic nie mówi o rzeczywistych kwalifikacjach, bowiem poszczególne uczelnie niewiele się różnią między sobą. W takiej sytuacji ważne stają się dodatkowe umiejętności, których posiadanie zwiększa szan-

sę jednostki na rynku pracy i tym samym zwiększa szansę na wyższe zarobki. Różnorodność dodatkowych kwalifikacji, różnorodność posiadanych doświadczeń zwiększa również zakres dziedzin, w których można szukać pracy, a także możliwości przekwalifikowania się. W przedstawionych tu badaniach uwzględniono również kwestię uczęszczania przez dzieci na dodatkowe zajęcia. Pytanie było pytaniem zamkniętym. W tabeli 8 przedstawione są uzyskane wyniki

Podobnie jak wybór cechy pożądanej u dziecka, również udział dziecka w dodatkowych zajęciach okazał się zależny od wykształcenia, zawodu i miejsca zamieszkania rodziców. Wyniki ilustrują tabele 9, 10 i 11.

Tabela 9

Udział dziecka w dodatkowych zajęciach a zawód rodziców

N = 200

Zajęcie	Zawód	Pracownicy umysłowi w %	Pracownicy fizyczni w %	Pracownicy fizyczno-umysłowi w %	Rolnicy w %	Właściciele firm w %	Renciści w %	Emeryci w %	Bezrobotni w %	Niepracujący w %
	Jezyce obcy	Tak	47,1	20,0	25,0	–	54,6	25,0	–	8,3
	Nie	52,9	80,0	75,0	100	45,4	75,0	100	91,7	77,8
Razem		100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kruskal – Wallis Test H = 10,80 DF = 1 p. = 0,001

Basen	Tak	24,7	10,0	14,3	–	18,2	8,3	33,3	–	11,1
	Nie	75,3	90,0	85,7	100	81,8	91,7	66,7	100	88,9
Razem		100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kruskal – Wallis Test H = 5,80 DF = 1 p. = 0,016

Sport, gimnastyka	Tak	28,2	20,0	25,0	10,0	9,1	8,3	33,3	–	33,3
	Nie	71,8	80,0	75,0	90,0	90,9	91,7	66,7	100	66,7
Razem		100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kruskal – Wallis Test H = 3,52 DF = 1 p. = 0,060

Taniec	Tak	8,2	3,3	3,6	–	9,1	8,3	–	8,3	22,2
	Nie	91,8	96,7	96,4	100	90,9	91,7	100	91,7	77,8
Razem		100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kruskal – Wallis Test H = 0,02 DF = 1 p. = 0,882

Muzyka	Tak	10,6	–	–	10,0	9,1	25,0	–	8,3	–
	Nie	89,4	100	100	90,0	90,9	75,0	100	91,7	100
Razem		100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kruskal – Wallis Test H = 0,29 DF = 1 p. = 0,591

Tabela 10

Udział dziecka w dodatkowych zajęciach a wykształcenie rodziców

N=209

Zajęcie \ Wykształcenie		Podstawowe %	Zawodowe %	Średnie %	Pomaturalne %	Wyższe %	Inne %
Język obcy	Tak	10,5	12,5	32,0	39,3	67,6	–
	Nie	89,5	87,5	68,0	60,7	32,4	100
Razem		100	100	100	100	100	100

Kruskal – Wallis Test H = 26,88 DF = 1 p. 0,000

Basen	Tak	–	8,3	18,7	25,0	29,4	–
	Nie	100	91,7	81,3	75,0	70,6	100
Razem		100	100	100	100	100	100

Kruskal – Wallis Test H=10,22 DF=1 p.= 0,001

Sport, gimnastyka	Tak	5,3	14,6	28,0	32,1	23,5	–
	Nie	94,7	85,4	72,0	67,9	76,5	100
Razem		100	100	100	100	100	100

Kruskal – Wallis Test H=4 DF=1 p.=0,045

Taniec	Tak	–	6,3	5,3	10,7	14,7	–
	Nie	100	93,7	94,7	89,3	85,3	100
Razem		100	100	100	100	100	100

Kruskal – Wallis Test H = 3,57 DF = 1 p. = 0,059

Muzyka	Tak	5,3	4,2	8,0	7,1	11,8	–
	Nie	94,7	95,8	92,0	92,9	88,2	100
Razem		100	100	100	100	100	100

Kruskal – Wallis Test H = 1,29 DF = 1 p. = 0,256

Umiejętnością zwiększającą szansę na znalezienie lepiej płatnej pracy jest znajomość języka obcego. Wystarczy przejrzeć oferty pracy, by sobie to uświadomić. Dodatkowe lekcje języka obcego pobierane przez dziecko są w największym stopniu zależne od wszystkich 3 cech wyznaczających położenie społeczne rodziny. Nie ma takiego zróżnicowania w przypadku muzyki czy tańca. Można by przypuszczać, że są to zajęcia w większym stopniu związane z talentem lub rzeczywistymi zainteresowaniami dziecka i dlatego udział w nich nie zależy od czynników strukturalnych. Badania jednak wskazują, że talent nie jest jedynym czynnikiem decydującym o wyborze studiów muzycznych. Jedynie 11% badanych studentów Wyższej Szkoły Muzycznej we Wrocławiu pochodziło ze wsi i małych miasteczek (Wybraniec 1992). W przypadku przedstawionych w tym miejscu badań zbyt mała liczebność uczęszczających na te zajęcia dzieci nie pozwoliła uchwycić ewentualnych zróżnicowań i zależności.

Tabela 11

Udział dziecka w dodatkowych zajęciach a miejsce zamieszkania

Miejsce zamieszkania		Wieś %	Małe miasteczko %	Dawne miasto powiatowe %	Wrocław w %
Język obcy	Tak	13,6	18,2	40,0	39,6
	Nie	86,4	81,8	60,0	60,4
Razem		100	100	100	100

$\text{Chi}^2 = 12,632$ DF = 3 p. = 0,006

Basen	Tak	–	–	3,7	29,7
	Nie	100	100	93,3	70,3
Razem		100	100	100	100

Sport, gimnastyka	Tak	11,4	27,3	20,0	26,1
	Nie	88,6	72,7	80,0	73,9
Razem		100	100	100	100

Taniec	Tak	6,8	–	6,7	9,0
	Nie	93,2	100	93,3	90,1
Razem		100	100	100	100

Muzyka	Tak	4,5	4,5	–	10,8
	Nie	95,5	95,5	100	89,2
Razem		100	100	100	100

W pozostałych przypadkach nie można było zastosować testu Chi^2 ze względu na zbyt małą liczebność próby.

Znaczna grupa dzieci nie bierze udziału w żadnych dodatkowych zajęciach. Interesujące jest pytanie z jakich rodzin pochodzą te właśnie dzieci. Odpowiedzi ilustrują tabele 11, 12 i 13.

Tabela 12

Nieuczęszczanie przez dziecko na żadne dodatkowe zajęcia a wykształcenie rodziców

N=206

Wykształcenie		Podstawowe	Zawodowe	Średnie	Pomaturalne	Wyższe
Dziecko nie uczęszcza na żadne dodatkowe zajęcia	Tak	84,2	60,4	37,3	17,9	17,6
	Nie	15,8	39,6	62,7	82,1	82,4
Razem		100	100	100	100	100

Uwaga: pominięto kategorię wykształcenia inne.

Kruskal – Wallis Test H = 30,78 DF = 1 p. = 0,000

Tabela 13

Nieuczęszczanie przez dziecko na żadne dodatkowe zajęcia a zawód rodziców

N=200

Odpowiedzi	Zawód	Pracownicy umysłowi w %	Pracownicy fizyczni w %	Pracownicy fizyczno-umysłowi w %	Rolnicy w %	Właściciele firm w %	Renciści w %	Emeryci w %	Bezrobotni w %	Niepracujący w %
	Dziecko nie uczęszcza na żadne dodatkowe zajęcia	Tak	27,1	50,0	50,0	80,0	18,2	50,0	33,3	83,3
	Nie	72,9	50,0	50,0	20,0	81,8	50,0	66,7	16,7	44,4
Razem		100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kruskal – Wallis Test H = 12,17 DF = 1 p. = 0,000

Tabela 14

Nieuczęszczanie przez dziecko na żadne zajęcia a miejsce zamieszkania

N=207

Zajęcie	Miejsce zamieszkania	Wieś %	Małe miasteczko %	Dawne miasto powiatowe %	Wrocław w %
	Dziecko nie uczęszcza na żadne dodatkowe zajęcia	Tak	65,9	54,5	36,7
	Nie	34,1	45,5	63,3	68,5
Razem		100	100	100	100

Chi² = 17,087 DF = 3 p. = 0,001

Uczęszczanie bądź nieuczęszczanie dziecka na dodatkowe zajęcia jest warunkowane również uzyskiwanym przez rodzinę dochodem. Średni dochód rodzin, których dziecko korzysta z dodatkowych lekcji języka obcego wynosi 1069 zł. W rodzinach dzieci nie biorących udziału w takich lekcjach dochód ten wynosi przeciętnie 469 zł. Nie chcąc zamęczyć czytelnika zbyt licznymi tabelami, jak na tak krótki tekst, ograniczę się tylko do tego przykładu pokazującego zależność między dochodem a dodatkowymi zajęciami dzieci.

Korzystanie z lekcji języka obcego i basenu zależne jest również od deklarowanej orientacji na rodzinę lub na jednostkę. Respondenci zaliczani do grupy o orientacji jednostkowej częściej wysyłają swe dzieci na tego typu zajęcia.

Innymi kwestiami uwzględnionymi w badaniach były otrzymywanie przez dzieci tygodniówki i wyjazdy na wakacje. Założono, że są to działania umożliwiające dzieciom rozwój, naukę samodzielności i odpowiedzialności za własne działania. Tygodniówkę ogółem otrzymują dzieci w 59,3% rodzin. Najczęściej otrzymują je dzieci rodziców z wykształceniem wyższym, dzieje się tak w 79,4% takich rodzin. Obecność pieniędzy, jakie ma na swe wydatki dziecko, jest wyraźnie zależna od wy-

kształcenia rodziców. Pieniądze takie otrzymują dzieci w jedynie 36,8% rodzin osób z wykształceniem podstawowym, w 46,8% rodzin osób z wykształceniem zawodowym, 63,2% rodzin osób z wykształceniem średnim i 64,3% z wykształceniem pomaturalnym. Z pewnością własne pieniądze, jakie otrzymuje dziecko, zależne są również od możliwości finansowych rodziców. I badania na to wskazują. Jest też związek między dochodem a wykształceniem. Respondenci z wyższym wykształceniem byli tymi, których dochody były najwyższe. Niezależnie od dochodu test Kruskala – Wallisa wykazał istnienie zależności istotnej statystycznie między wykształceniem a otrzymywaniem przez dziecko tygodniówki ($H = 12,93$ DF = 1 p. = 0,000). Podobna zależność istnieje między wykonywanym przez jednego z rodziców zawodem a tygodniówką ($H = 4,51$, DF = 1 p. = 0,034). Test χ^2 nie wykazał natomiast istnienia zależności między miejscem zamieszkania a dawaniem dziecku pewnej sumy pieniędzy na własne wydatki. Analiza rozkładu danych wskazuje jedynie, że wśród rodzin mieszkających na wsi zwyczaj ten jest obecny wśród 52,3%, badanych, a wśród rodzin mieszkających we Wrocławiu w 59,7% z nich.

Wyjazdy na wakacje analizowano w odniesieniu do okresu sprzed dwóch lat i jednego roku (badania były prowadzone wiosną). Pytano również o plany wakacyjne na najbliższy rok. Uzyskane odpowiedzi zamieszczone są w tabeli 15.

Tabela 15

Wyjazdy na wakacje a różne kategorie rodzin (zawiera dane dotyczące rodzin, których dzieci wyjechały na wakacje)

Cechy rodziny	Wakacje	2 lata temu w %	rok temu w %	w tym roku w %
Wykształcenie:				
podstawowe		18,7	21,1	22,2
zawodowe		49,0	51,0	61,2
średnie		70,7	74,3	80,8
pomaturalne		85,7	81,5	82,1
wyższe		88,2	87,5	87,9
Zawód:				
pracownik umysłowy		78,8	78,3	87,9
pracownik fizyczny		55,2	55,2	66,7
pracownik fizyczno-umysłowy		65,5	65,5	69,0
rolnik		30,0	36,4	20,0
właściciel firmy		90,9	90,0	90,9
rencista		50,0	66,7	54,5
emeryt		100,0	100,0	100,0
bezrobotny		45,5	41,7	41,7
niepracujący		44,5	44,5	55,6
Miejsce zamieszkania:				
wieś		55,8	52,3	52,4
małe miast		65,2	63,6	73,9
dawne miasto powiatowe		66,7	62,1	75,9
Wrocław		69,7	66,2	77,3

Zależności:

Wykształcenie a wyjazd na wakacje 2 lata temu

Kruskal-Wallis test $H = 32,88$ $DF = 2$ $p. = 0,000$

Wykształcenie a wyjazd na wakacje rok temu

$H = 30,16$ $DF = 2$ $p. = 0,000$

Wykształcenie a wyjazd na wakacje w roku, w którym przeprowadzono badania (1997)

$H = 26,51$ $DF = 2$ $p. = 0,00$

W większości kategorii rodzin nie ma dużych zmian w ilości wysyłanych na wakacje dzieci. Taką zmianę można zaobserwować w rodzinach rolników. W 1995 roku wyjechały dzieci z 30% rodzin rolników, w 1996 było takich rodzin więcej, bo 36,4%. Natomiast w roku przeprowadzania badań (1997) nastąpił duży spadek, jedynie 20% badanych rolników deklarowało, że ich dzieci wyjadą gdzieś na wakacje letnie. Wzrosła natomiast o 10% liczba rodzin osób z wykształceniem zawodowym, które w porównaniu z rokiem 1996 planowały wysłać swe dziecko na wakacje. Również nieco więcej rodzin osób z wykształceniem średnim miało podobne plany. Wśród różnych kategorii pracowników więcej dzieci miało wyjechać w 1997 roku z rodzin pracowników fizycznych i osób niepracujących. Podobny proces jak rolników dotknął również rodziny rencistów.

ZAKOŃCZENIE

Obraz wyłaniający się z przedstawionych badań nie pozostawia wątpliwości. Rodzice chcieliby najczęściej widzieć u swoich dzieci cechy, które im wpajano, ale których wymagało społeczeństwo odchodzące już w przeszłość. Własna aktywność i inicjatywa, które ewentualnie mogłyby pomóc pokonać ograniczenia będące konsekwencją pochodzenia społecznego nie są przez rodziców kreowane, a jeśli są, to przez tych, których dzieci i tak mają większe szanse zdobycia dobrze płatnej pracy i zajęcia wysokiej pozycji społecznej. Możliwości rozwoju dziecka i zdobycie przez nie dodatkowych umiejętności są zależne od położenia społecznego rodziców, nakładają się zatem na już istniejące nierówności społeczne, wzmacniając je. Również opinie rodziców na temat tego, co jest ważniejsze rodzina czy jednostka, odgrywają istotną rolę w badanej kwestii. Respondenci, którzy przedkładają rozwój jednostki nad interes rodziny jako całości, kształtują podobne przekonanie u swych dzieci, kładąc nacisk na ich rozwój i samodzielność. Wychowując dzieci w kierunku orientacji indywidualistycznej zwiększają ich szansę na zajmowanie wysokich pozycji w społeczeństwie wolnorynkowym, w którym indywidualność jest postrzegana jako cecha najbardziej pożądana u jednostki. Przygotowują je do lepszego funkcjonowania w nowej rzeczywistości, rzeczywistości konkurencji i wolnego rynku.

LIFE'S PROSPECTS OF CHILDREN FROM DIFFERENT KINDS OF FAMILIES

Summary

The transformation of political and economic system in Poland also means the change of social system. Other skills and features of personality become important. We are interested in how families socialize their children to life under the new social conditions. In our study we are focused on: 1. additional educational activities, 2. retreats, 3. features of personality which parents prefer, 4. children's own money. Results of 209 interviews made among families which have children at school age indicate the significant relationship between the socioeconomic status of family and each of issues that we studied. Family socialization strengthens existing social inequality.

BIBLIOGRAFIA

- Berger P., Luckmann, *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, Warszawa 1983.
- Beskid R., Milic-Czerniak R., Sufin Z., *Polacy i nowa rzeczywistość ekonomiczna. Procesy przystosowania się w mikroskali*, Warszawa 1995.
- Domański H., Dukaczewska A., *Samodzielność i chęć polegania na sobie*, w: Domański H., Rychard A., (red.), *Elementy nowego ładu*, Warszawa 1997.
- Firkowska-Mankiewicz A., *Czym jest sukces życiowy dla współczesnego Polaka? Kontekst socjodemograficzny i psychospoleczny*, w: Domański H., Rychard A. (red.), *Elementy nowego ładu*, Warszawa 1997.
- Giza-Poleszczuk A., *Rodzina a system społeczny*, Studia Socjologiczne 1993 nr 2.
- Luhmann N., *Teoria polityczna państwa bezpieczeństwa socjalnego*, Warszawa 1994.
- Malinowski B., *Seks i stłumienie w społeczności dzikich oraz inne studia o płci, rodzinie i stosunkach pokrewieństwa*, Warszawa 1987.
- Mendras H., *Elementy socjologii*, Wrocław 1997.
- Sitek W., *Nauka o kulturze antyautorytarnego przelomu. Stosunek do nauki w społeczeństwie polskim końca lat osiemdziesiątych*, w: Sitek W. (red.), *Nauka, demokracja, autorytaryzm. Społeczne i kulturowe wymiary nauki*, Wrocław 1994.
- Szczepeński J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972.
- Taranowicz I., *Nadrzędność interesu rodziny czy rozwój jednostki? Wybory mieszkańców województwa wrocławskiego*, „Roczniki Socjologii Rodziny”, tom X, Poznań 1998.
- Toffler A., *Trzecia fala*, Warszawa 1986.
- Tyszką Z., *Rodziny współczesne w Polsce*, Warszawa 1982.
- Tyszką Z., *System metodologiczny poznańskiej szkoły socjologicznych badań nad rodziną (stan aktualny)*, Poznań 1997.
- Wybraniec A., *Spoleczno-kulturowe determinanty podjęcia zawodu muzyka*, w: Sitek W. (red.), *Kultura i struktura. Problemy integracji i polaryzacji różnych grup społecznych na Śląsku*, Wrocław 1992.
- Znanięcki F., *Socjologia wychowania*, tom I, Warszawa 1973.